

พุทธสถาปัตยกรรมพระมหาธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช*

BUDDHIST ARCHITECTURE OF THE PHRA MAHATHAT CHEDI

NAKHON SI THAMMARAT PAGODA

พระยอดคม คุณสิทโธ (ชัยนริตชัย)¹, ณัฐมน ตั้งพานทอง², และ ศิโรตม์ ทองก้อน³

Phra Yodkom Khunsitho Chainiratsai¹, Nattamon Thungphanthong² and Sirot Tonggon³

¹วัดดอนเจดีย์, จังหวัดตาก, ²มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และ ³นักวิจัยอิสระ

¹Wat Don Chedi, Tak Province, ²Mahamakut Buddhist University, Thailand and ³Independent Researcher

Corresponding Author's Email: ¹yordkomchainirattisai@gmail.com, ²nattamon.thu@mbu.ac.th and

³foreteller2016@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มุ่งศึกษาอิทธิพลทางศาสนาที่ส่งผลต่อการก่อสร้างและพัฒนาการทางสถาปัตยกรรม มีวัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์ภายใต้อิทธิพลทางศาสนาต่าง ๆ 2) เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนความเชื่อและหลักธรรมทางศาสนา 3) เพื่อศึกษาบทบาทของเจดีย์ในการเผยแพร่และรักษาพระพุทธศาสนาในภาคใต้ 4) เพื่อประเมินความสำคัญทางจิตวิญญาณและจิตวิญญาณของเจดีย์ต่อชุมชนท้องถิ่นและความสำคัญทางจิตวิญญาณของพระบรมธาตุเจดีย์วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช การวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการศึกษาแบบพหุวิธี (Multi-Method Approach) ประกอบด้วยการศึกษาเอกสาร การสำรวจภาคสนาม และการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 15 คน ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ พระสงฆ์ผู้ดูแลวัด และผู้นำชุมชนท้องถิ่น เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลคือ แบบสังเกตการณ์แบบมีโครงสร้าง และแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง ซึ่งผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน และมีค่าดัชนีความสอดคล้อง (CVI) อยู่ในระดับดี การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการวิเคราะห์เชิงธีม (Thematic Analysis) พร้อมตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลตามหลักของ Lincoln และ Guba

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า (1) พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ต่อเนื่องตั้งแต่สมัยศรีวิชัย นครศรีธรรมราช จนถึงรัตนโกสินทร์ แสดงถึงการผสมผสานอิทธิพลของมหายาน เถรวาท และพราหมณ์-ฮินดู (2) องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม เช่น ฐานแปดเหลี่ยม ตัวระฆัง และยอดฉัตร สะท้อนหลักธรรมสำคัญในพุทธศาสนา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์แปด ธรรมจักร และพระรัตนตรัย (3) พระบรมธาตุเจดีย์ทำ

* Received 22 October 2025; Revised 1 November 2025; Accepted 10 November 2025

หน้าที่เป็นศูนย์กลางศาสนาและวัฒนธรรมของภาคใต้ เป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ธรรมะและสร้างความต่อเนื่องทางศรัทธาของชุมชน ทั้งในพิธีกรรม การศึกษา และการแสวงบุญ สรุปได้ว่า พระบรมธาตุเจดีย์มิได้เป็นเพียงโบราณสถาน แต่เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณที่หล่อหลอมอัตลักษณ์ของชาวนครศรีธรรมราชอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: พระมหาธาตุเจดีย์, จังหวัดนครศรีธรรมราช, พุทธสถาปัตยกรรม

ABSTRACT

This research aims to study the religious influences that contributed to the construction and architectural development of Buddhist monuments in Southern Thailand. The objectives of the study are: (1) to investigate the historical evolution of Phra Borommathat Chedi under different religious influences; (2) to analyze architectural elements that reflect religious beliefs and doctrines; (3) to examine the role of the chedi in disseminating and preserving Buddhism in the southern region; and (4) to assess the cultural and spiritual significance of the chedi to local communities, particularly Phra Borommathat Chedi at Wat Phra Mahathat Woramahawihan, Nakhon Si Thammarat Province. This study employed a qualitative research approach using a multi-method design, including documentary study, field survey, and in-depth interviews. The key informants consisted of 15 participants: experts in art history, resident monks, and local community leaders. Research instruments included a structured observation form and a semi-structured interview guide, both validated by three experts, yielding a high Content Validity Index (CVI). Data were analyzed through content analysis and thematic analysis, with data trustworthiness verified according to the criteria of Lincoln and Guba.

The findings revealed that: (1) Phra Borommathat Chedi demonstrates a continuous historical development from the Srivijaya and Nakhon Si Thammarat periods to the Rattanakosin era, reflecting a synthesis of Mahāyāna, Theravāda, and Brahman-Hindu influences; (2) its architectural components—such as the octagonal base, bell-shaped stupa, and spire—embody essential Buddhist principles including the Noble Eightfold Path, the Dhammacakka, and the Triple Gem; and (3) the chedi has functioned as a religious and cultural center for Southern Thailand, serving as a medium for the transmission of the Dhamma and

for sustaining community faith through rituals, education, and pilgrimage. It can be concluded that Phra Borommathat Chedi is not merely an ancient monument but a profound spiritual symbol that continues to shape the cultural and spiritual identity of the people of Nakhon Si Thammarat.

Keywords: Phra Mahathat Chedi, Nakhon Si Thammarat Province, Religious Architecture

บทนำ

ภาคใต้ของประเทศไทยมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างอารยธรรมต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดำรงค์ เรืองประภา (2548) ได้กล่าวว่า “ภาคใต้เป็นพื้นที่ที่มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อนและหลากหลาย เนื่องจากเป็นเส้นทางการค้าและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่สำคัญตั้งแต่สมัยโบราณ” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตทางสังคมและการหลอมรวมของวัฒนธรรมหลากหลายรูปแบบ ขณะเดียวกัน สุรพล ดำริห์กุล (2551) ได้ชี้ให้เห็นว่า “การศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้จำเป็นต้องพิจารณาบทบาทของการค้าทางทะเลที่เชื่อมโยงอินเดีย จีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งส่งผลต่อการเผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรมอย่างมีนัยสำคัญ” การเป็นจุดผ่านของเส้นทางการค้าทางทะเลทำให้ภาคใต้กลายเป็นพื้นที่ที่มีการแลกเปลี่ยนทั้งในด้านศิลปกรรม ความเชื่อ และสถาปัตยกรรมอย่างต่อเนื่อง

นครศรีธรรมราชในฐานะศูนย์กลางทางการเมืองและศาสนาของภาคใต้ มีบทบาทสำคัญในการรับและถ่ายทอดอิทธิพลทางศาสนาจากภายนอก โดยเฉพาะจากอินเดียและศรีลังกา (วิชัย วงศ์ใหญ่, 2553) ความสำคัญดังกล่าวสะท้อนผ่านสถาปัตยกรรมทางศาสนา เช่น พระบรมธาตุเจดีย์วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมานับพันปี (ประเสริฐ ณ นคร, 2552) เจดีย์แห่งนี้ไม่เพียงแต่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวนครศรีธรรมราช หากยังเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนการผสมผสานของอิทธิพลทางศาสนา ทั้งมหายาน เถรวาท และพราหมณ์-ฮินดู (มานิตย์ วัลลิโกดม, 2550) อย่างไรก็ตาม การศึกษาพัฒนาการทางศาสนาและอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมยังคงมีความท้าทาย เนื่องจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์บางส่วนขาดช่วง ทำให้การวิเคราะห์จำเป็นต้องอาศัยวิธีการตีความอย่างรอบด้านจากหลักฐานทางโบราณคดีและสถาปัตยกรรมเปรียบเทียบ (วิมล ศรีสุข, 2549; สมพงษ์ เกษตรสิน, 2550)

หลักการ แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและสถาปัตยกรรมเป็นประเด็นสำคัญที่ช่วยให้เข้าใจบทบาทของศิลปกรรมในฐานะสื่อกลางแห่งศรัทธาและวัฒนธรรม ศิลปะทางศาสนาไม่เพียงเป็นการสร้างสิ่งก่อสร้างเพื่อประกอบพิธีกรรม

เท่านั้น แต่ยังเป็นการแสดงออกทางจิตวิญญาณและสัญลักษณ์ทางปรัชญา (สุภัทร ดิษยวรรณ, 2551) แนวคิดทางสถาปัตยกรรมศาสนาในบริบทของพระพุทธศาสนาอธิบายว่า องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม เช่น ฐาน ระฆัง และยอดฉัตร ล้วนสื่อถึงหลักธรรม เช่น อริยมรรคมีองค์แปด ธรรมจักร และพระรัตนตรัย ซึ่งสะท้อนการเชื่อมโยงระหว่างรูปธรรมกับนามธรรมในพุทธปรัชญา ในเชิงทฤษฎี การศึกษานี้ยังครอบคลุมแนวคิด “พหุอิทธิพลทางศาสนา” (Religious Syncretism) ที่อธิบายการหลอมรวมและปรับใช้ความเชื่อจากหลายระบบศาสนาให้อยู่ร่วมกันในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของภาคใต้ในช่วงประวัติศาสตร์ (ปราณี วงศ์เทศ, 2549) ทั้งนี้ หลักการศึกษาจะพิจารณาผ่านกรอบแนวคิดทางประวัติศาสตร์ศิลปะ (Art Historical Approach) และแนวทางมานุษยวิทยาศิลปกรรม (Anthropology of Art) เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของพระบรมธาตุเจดีย์ในฐานะศูนย์กลางทางจิตวิญญาณและสังคมของชุมชน (อนุชา ทองคำ, 2548; วิชัย ธรรมศิลป์, 2551)

แรงจูงใจสำคัญของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มาจากความต้องการทำความเข้าใจพลวัตของความเชื่อทางศาสนาและการหล่อหลอมของอารยธรรมผ่านสถาปัตยกรรมที่เป็นรูปธรรมอย่างพระบรมธาตุเจดีย์ ซึ่งเป็นศูนย์รวมศรัทธาและอัตลักษณ์ของชาวนครศรีธรรมราชมาอย่างยาวนาน การศึกษานี้มุ่งหวังให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่เชื่อมโยงระหว่าง “ความเชื่อ-ศิลปกรรม-ชุมชน” เพื่อสร้างความเข้าใจลึกซึ้งต่อรากฐานทางวัฒนธรรมของภาคใต้ ในเชิงคุณค่า ผลการศึกษาจะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะและสถาปัตยกรรมศาสนา โดยเฉพาะในประเด็นการรับอิทธิพลและการปรับตัวของศาสนาในบริบทท้องถิ่น (ปราณี วงศ์เทศ, 2549) อีกทั้งยังมีความสำคัญเชิงสังคม เนื่องจากจะช่วยให้ประชาชนในท้องถิ่นเห็นคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง และเกิดความตระหนักในการอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม (สุภัทร ดิษยวรรณ, 2551) งานวิจัยนี้จึงไม่เพียงตอบโจทย์ทางวิชาการ แต่ยังเป็นแนวทางในการส่งเสริมการอนุรักษ์เชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในภาคใต้ของประเทศไทย

ปัญหาและความท้าทายในการศึกษา การศึกษาอิทธิพลทางศาสนาต่อสถาปัตยกรรมโบราณมีความซับซ้อนหลายประการ วิมล ศรีสุข (2549) ได้ชี้ให้เห็นปัญหาสำคัญว่า “การขาดแคลนเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในบางช่วงเวลา ทำให้การศึกษาต้องอาศัยการตีความจากหลักฐานทางโบราณคดีและการเปรียบเทียบกับสถาปัตยกรรมในภูมิภาคอื่น” สมพงษ์ เกษตรสิน (2550) เสริมว่า “ความซับซ้อนของการผสมผสานทางวัฒนธรรมในภาคใต้ ทำให้การแยกแยะอิทธิพลจากแหล่งต่าง ๆ เป็นเรื่องที่ต้องใช้ความระมัดระวังและวิธีการศึกษาที่หลากหลาย สุภัทร ดิษยวรรณ (2551) ได้เสนอแนะว่า “การศึกษาเจดีย์ในบริบททางศาสนาต้องพิจารณาทั้งมิติทางกายภาพและจิตวิญญาณ รวมถึงบทบาททางสังคมและการใช้งานในแต่ละยุคสมัย เพื่อให้ได้ภาพรวมที่ครบถ้วน”

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์ภายใต้อิทธิพลทางศาสนาต่างๆ
2. เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนความเชื่อและหลักธรรมทางศาสนา
3. เพื่อศึกษาบทบาทของเจดีย์ในการเผยแพร่และรักษาพระพุทธศาสนาในภาคใต้
4. เพื่อประเมินความสำคัญทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของเจดีย์ต่อชุมชนท้องถิ่น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

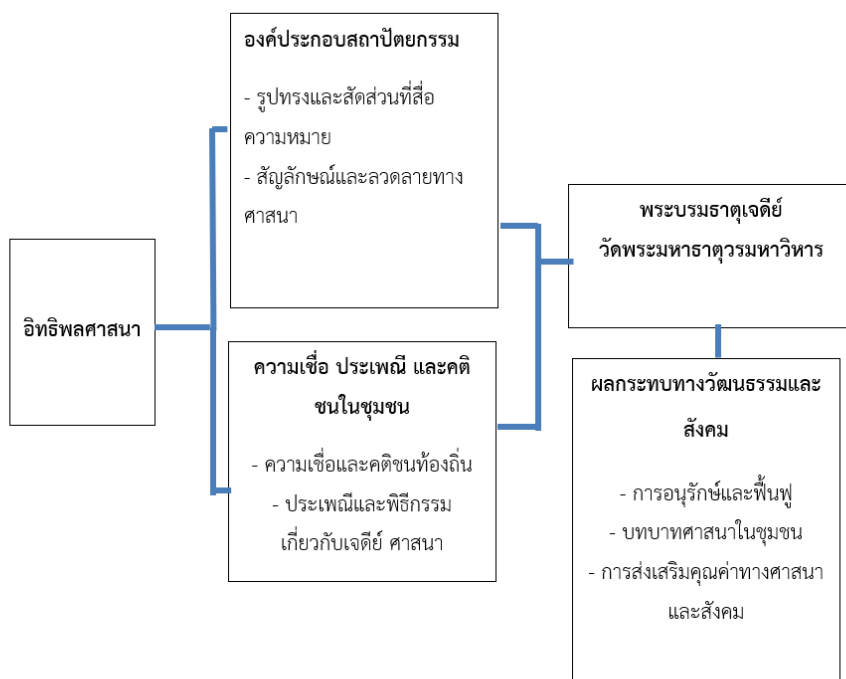
การศึกษาครั้งนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า “สถาปัตยกรรมศาสนาไทยเป็นผลสะท้อนของอิทธิพลทางศาสนา ความเชื่อ และคติชนของชุมชน” โดยมีจุดเน้นในการทำความเข้าใจว่ารูปแบบและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมทางศาสนา เช่น พระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร มิได้เป็นเพียงสิ่งก่อสร้างเชิงกายภาพ แต่เป็นสื่อกลางของคติความเชื่อ ศรัทธา และวัฒนธรรมที่หลอมรวมอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คน

กรอบแนวคิดของการวิจัยประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญสี่ประการที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ คือ (1) อิทธิพลทางศาสนา ซึ่งเป็นรากฐานทางความคิดและค่านิยมที่กำหนดรูปแบบของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม (Phra Dhammapitaka, 1999); (2) องค์ประกอบของสถาปัตยกรรม ที่สะท้อนผ่านรูปทรงและวัสดุซึ่งสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ ตลอดจนลวดลายทางศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับคติทางศาสนา (Piriya, 2013; Nithi, 1998); (3) ความเชื่อ ประเพณี และคติชนในชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อการสร้างและการใช้พื้นที่ศาสนสถาน โดยสะท้อนผ่านพิธีกรรมและค่านิยมร่วมของท้องถิ่น (Geertz, 1973; Phongphit, 1994); และ (4) ผลกระทบทางวัฒนธรรมและสังคม ที่เกิดจากสถาปัตยกรรมทางศาสนาในฐานะศูนย์กลางของศรัทธาและพื้นที่ประกอบกิจกรรมชุมชน ทั้งในด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรม การสร้างอัตลักษณ์ร่วม และการส่งเสริมคุณค่าทางจิตวิญญาณ (Rapoport, 1969; Sthapitanonda & Mertens, 2012).

ดังนั้น พระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จึงทำหน้าที่เป็นกรณีศึกษาหลักที่สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตระหว่างศาสนา สถาปัตยกรรม และสังคม โดยกรอบแนวคิดการวิจัยนี้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่าง “อิทธิพลของศาสนา” ที่กำหนด “รูปแบบและความหมายของสถาปัตยกรรม” และ “ความเชื่อของชุมชน” ซึ่งร่วมกันส่งผลต่อ “การสร้างคุณค่าและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม” ของสังคมท้องถิ่นในปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุป กรอบแนวคิดนี้มุ่งอธิบายว่าการรับรู้ความงามและความศักดิ์สิทธิ์ในสถาปัตยกรรมไทยเกิดจากการบูรณาการระหว่างมิติทางศาสนา มิติทางศิลปกรรม และมิติทาง

วัฒนธรรม ซึ่งทั้งหมดสะท้อนถึงบทบาทของศาสนาในฐานะพลังทางจิตวิญญาณที่หล่อหลอมสังคมและรูปแบบทางศิลปะให้คงอยู่ในสำนึกของชุมชนไทย



ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ใช้แนวทางการศึกษาแบบพหุวิธี (Mixed Methods)

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งจากเอกสารและภาคสนาม โดยเริ่มจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมไทยในเชิงประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรม เพื่อสร้างความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับแนวคิดสุนทรียศาสตร์และบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบทางสถาปัตยกรรม การศึกษาเอกสารประกอบด้วยการวิเคราะห์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี จารึกและตำนานท้องถิ่นที่กล่าวถึงการสร้างวัดหรืออาคารศาสนสถาน รวมถึงการทบทวนงานวิจัยและบทความทางวิชาการของนักวิชาการไทยที่ศึกษาเรื่องสถาปัตยกรรมและศิลปะไทยในมิติสุนทรียศาสตร์ เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการเปรียบเทียบและสังเคราะห์แนวคิดหลักในการวิจัย

นอกจากนี้ ได้ดำเนินการสำรวจภาคสนามในพื้นที่ศึกษาที่มีลักษณะโดดเด่นทางสถาปัตยกรรม เพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์เกี่ยวกับรูปแบบ ความงาม และการใช้ประโยชน์ของอาคาร โดยการสำรวจประกอบด้วยการบันทึกลักษณะทางสถาปัตยกรรม การถ่ายภาพ การวัดขนาดองค์ประกอบต่าง ๆ ของอาคาร รวมถึงการสังเกตการณ์รูปแบบการใช้งานของพื้นที่ในปัจจุบัน เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียภาพและประโยชน์ใช้สอยในบริบทจริง

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นกระบวนการหลักในการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่อทำความเข้าใจมุมมองของผู้เกี่ยวข้องในด้านศิลปะ สถาปัตยกรรม และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งหมดจำนวน 15 คน ประกอบด้วย

2.1 ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ จำนวน 5 ท่าน (รหัส ศศ-1 ถึง ศศ-5)

เป็นนักวิชาการระดับมหาวิทยาลัยและผู้ทรงคุณวุฒิในวงการศิลปกรรมไทย มีประสบการณ์วิจัยด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมภาคใต้มากกว่า 10 ปี ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของรูปแบบเจดีย์ อิทธิพลทางศาสนา และการตีความเชิงสัญลักษณ์ในงานศิลปกรรม

2.2 พระสงฆ์ผู้ดูแลวัด จำนวน 3 รูป (รหัส พส-1 ถึง พส-3)

เป็นพระภิกษุที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสของวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารและวัดสำคัญใกล้เคียง ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้สอยพื้นที่ภายในศาสนสถานหลักธรรมที่สะท้อนในรูปแบบเจดีย์ และคติความเชื่อทางศาสนาในท้องถิ่น

2.3 ผู้นำชุมชนและผู้รู้ท้องถิ่น จำนวน 7 ท่าน (รหัส ชท-1 ถึง ชท-7)

เป็นผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น นักอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และผู้นำชุมชนในเขตเมืองเก่า นครศรีธรรมราช ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับพระบรมธาตุเจดีย์ รวมถึงความเชื่อ ประเพณี และการสืบทอดศรัทธาทางศาสนาในระดับครอบครัวและชุมชน

ข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดได้รับการบันทึก ถอดความ และตรวจสอบความถูกต้องจากผู้ให้ข้อมูล (member checking) ก่อนนำมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และวิเคราะห์เชิงธีม (Thematic Analysis) เพื่อสังเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจากเอกสารและภาคสนามให้เห็นภาพรวมเชิงบูรณาการของสุนทรียศาสตร์ในสถาปัตยกรรมไทย

ตารางที่ 1 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Codes)

รหัส ผู้ให้ ข้อมูล	ตำแหน่ง/ บทบาท	ความเชี่ยวชาญ	ลักษณะข้อมูล ที่ให้	การใช้ข้อมูลใน งานวิจัย
ศศ - 1 ศศ - 2 ศศ - 3 ศศ - 4 ศศ - 5	ผู้เชี่ยวชาญด้าน ประวัติศาสตร์ ศิลปะ	ผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านศิลปกรรม ไทยและ ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม มีประสบการณ์ วิจัยมากกว่า 10 ปี	ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ พัฒนาการของ รูปแบบเจดีย์ อิทธิพลทาง ศาสนา การ ตีความเชิง สัญลักษณ์ใน งานศิลปกรรม และแนวคิดทาง สุนทรียศาสตร์	ใช้ในการวิเคราะห์ พัฒนาการทาง ประวัติศาสตร์ของ พระบรมธาตุเจดีย์ และตีความ องค์ประกอบทาง ศิลปกรรมเชิง สัญลักษณ์
พล - 1 พล - 2 พล - 3	พระสงฆ์ผู้ดูแล วัด	พระภิกษุใน ตำแหน่งเจ้า อาวาสหรือ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพระมหาธาตุ วรมหาวิหาร และวัดใกล้เคียง	ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ การใช้สอย พื้นที่ศาสนสถาน หลักธรรมที่ สะท้อนใน รูปแบบเจดีย์ และคติความเชื่อ ทางศาสนาใน ท้องถิ่น	ใช้ในการวิเคราะห์ บทบาททาง ศาสนาและ หลักธรรมที่ สะท้อนใน องค์ประกอบทาง สถาปัตยกรรม
ขท-1 ขท-2 ขท-3 ขท-4 ขท-5 ขท-6 ขท-7	ผู้นำชุมชนและ ผู้รู้ท้องถิ่น	ผู้ทรงภูมิปัญญา ท้องถิ่น นัก อนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรม และผู้นำชุมชน ในเขตเมืองเก่า นครศรีธรรมราช	ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ ความสัมพันธ์ ระหว่างชุมชน กับพระบรมธาตุ เจดีย์ ความเชื่อ ประเพณี การสืบ ทอดศรัทธาทาง ศาสนา และ คุณค่าทาง วัฒนธรรม	ใช้ในการวิเคราะห์ ความสำคัญทาง วัฒนธรรมและจิต วิญญาณของเจดีย์ ต่อชุมชน รวมถึง บทบาทของเจดีย์ ในฐานะศูนย์กลาง ศรัทธา

3. เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสังเกตการณ์แบบมีโครงสร้าง สำหรับการวิเคราะห์องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม และ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง สำหรับผู้เชี่ยวชาญและผู้ใช้งาน ที่ผ่านการตรวจสอบคุณภาพแล้ว เครื่องมือทุกชุดผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) โดยผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน และได้รับค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ (CVI) อยู่ในระดับ 0.80 ทุกข้อคำถาม ซึ่งถือว่าอยู่ในเกณฑ์ดี

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธี การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และ การวิเคราะห์เชิงธีม (Thematic Analysis) โดยดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้ ถอดความและจัดหมวดหมู่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และบันทึกภาคสนาม วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นที่ปรากฏซ้ำหรือมีนัยสำคัญ และเชื่อมโยงผลการวิเคราะห์กับกรอบแนวคิดและทฤษฎีด้านสุนทรียศาสตร์และสถาปัตยกรรมไทย เพื่อสร้างข้อสรุปเชิงแนวคิดและอธิบายปรากฏการณ์เชิงคุณค่าในเชิงลึก

5. การตรวจสอบข้อมูลและความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย (Data Verification and Trustworthiness)

เพื่อให้ผลการวิจัยมีความน่าเชื่อถือ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตรวจสอบข้อมูลตามหลักของ Lincoln & Guba (1985) ได้แก่ ความเชื่อมั่น (Credibility): ใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลจากหลายแหล่ง (Triangulation) ได้แก่ เอกสาร ภาคสนาม และการสัมภาษณ์ รวมถึงการยืนยันข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์ (Member Checking) ความคงเส้นคงวา (Dependability): บันทึกกระบวนการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ เพื่อให้สามารถตรวจสอบซ้ำได้ ความยืนยันได้ (Confirmability): ใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์และหลักฐานจริงในการตีความโดยปราศจากอคติส่วนบุคคล ความสามารถในการถ่ายโอนผล (Transferability): บรรยายบริบทของพื้นที่และข้อมูลอย่างละเอียด เพื่อให้ผู้อ่านสามารถนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในบริบทอื่นได้อย่างเหมาะสม

ผลการวิจัย

1. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุเจดีย์ภายใต้อิทธิพลทางศาสนาต่าง ๆ

ผลการศึกษาพบว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ยาวนานตั้งแต่สมัยอาณาจักรตามพรลิงก์ราวพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาทสายลัทธิวาทนิกที่เข้ามาพร้อมคณะธรรมทูตจากลังกา ต่อมามีการผสมผสานกับแนวคิดทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนมหายานในบางช่วง โดยเฉพาะในลักษณะ

ของพิธีกรรมและรูปแบบศิลปกรรมบางส่วน เช่น การประดับลวดลายเทพชุมนุมและสัญลักษณ์จักรวาลคติ ทั้งนี้ การบูรณะหลายสมัย เช่น สมัยอยุธยา รัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงปัจจุบัน ได้คงไว้ซึ่งแก่นของความเป็นศิลปะลังกาแต่มีการปรับให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้ ระยะเวลาศรีวิชัย (พ.ศ. 1200-1700) พบว่า การก่อสร้างเจดีย์องค์แรกในสมัยศรีวิชัยมีจุดประสงค์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่นำมาจากศรีลังกา ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างสองภูมิภาค ในระยะแรกนี้เจดีย์ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เป็นลักษณะเด่นของศรีวิชัย แต่ยังคงมีการผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ (ศศ-2, ศศ-4) พบว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชมีพัฒนาการต่อเนื่องตั้งแต่สมัยอาณาจักรตามพรลิงก์จนถึงปัจจุบัน โดยได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาทสายลังกาวงศ์ ผสมผสานกับแนวคิดพราหมณ์-ฮินดูและมหายานในบางช่วง ซึ่งสะท้อนผ่านลวดลายเทพชุมนุมและจักรวาลคติในองค์เจดีย์ นอกจากนี้ พระสงฆ์ผู้ให้ข้อมูล (พส-1) ยังกล่าวว่า การบูรณะในแต่ละยุค “คงไว้ซึ่งแก่นแท้ทางธรรม แต่ปรับรูปแบบให้สอดคล้องกับยุคสมัยและสังคมท้องถิ่น”

ลักษณะสำคัญในระยะนี้ รูปแบบเจดีย์แบบดั้งเดิมที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียและศรีลังกา การใช้วัสดุท้องถิ่นในการก่อสร้าง การจัดวางตามหลักโบราณสถานแบบมหายาน

ระยะนครศรีธรรมราช (พ.ศ. 1700-2000) การเปลี่ยนผ่านสู่พระพุทธศาสนาเถรวาท ในสมัยนครศรีธรรมราชส่งผลให้มีการปรับปรุงและขยายเจดีย์ให้สอดคล้องกับหลักธรรมเถรวาท การมาของพระสงฆ์จากลังกาในสมัยนี้ทำให้เกิดการปฏิรูปทางศาสนาที่สะท้อนผ่านการเปลี่ยนแปลงทางสถาปัตยกรรม

ระยะไทย (พ.ศ. 2000-ปัจจุบัน) การบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์แสดงให้เห็นการผสมผสานระหว่างศิลปกรรมท้องถิ่นกับแบบแผนไทยส่วนกลาง การปรับปรุงในรัชกาลต่าง ๆ ไม่ได้ทำลายเอกลักษณ์เดิม แต่เป็นการเพิ่มเติมที่สร้างความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนา

2. องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนความเชื่อและหลักธรรมทางศาสนา

ผลการวิเคราะห์พบว่า องค์ประกอบของพระบรมธาตุเจดีย์สะท้อนหลักธรรมและความเชื่อทางพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ตัวองค์ระฆังเจดีย์เป็นสัญลักษณ์แห่ง “ธรรมจักร” หรือพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ยอดปลีแสดงถึงนิพพานอันสูงสุด ส่วนฐานกลมหหลายชั้นเปรียบเหมือนโลกธาตุหรือภูมิธรรมที่ผู้ปฏิบัติธรรมต้องก้าวข้ามเพื่อบรรลุความหลุดพ้น นอกจากนี้ การวางผังโดยมีระเบียงล้อมรอบและเจดีย์บริวาร 149 องค์ ยังสะท้อนแนวคิดจักรวาลตามคัมภีร์พุทธภูมิจักรวาลที่พระบรมธาตุเป็นศูนย์กลางของโลก (เขาพระสุเมรุ) และเป็นที่สถิตแห่งพระบรมสารีริกธาตุ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระบรมธาตุเจดีย์ไม่ได้มีเพียงหน้าที่ด้านความงาม แต่ยังทำหน้าที่เป็น สื่อการสอนทางธรรม และ แบบจำลองของ

จักรวาล ในทางพุทธศาสนา จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ (ศศ-3) และพระสงฆ์ผู้ดูแลวัด (พส-2) สอดคล้องกันว่า องค์ประกอบของเจดีย์ทุกส่วนมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ เช่น ฐานแปดเหลี่ยมหมายถึงอริยมรรคมีองค์แปด ตัวระฆังหมายถึงธรรมจักร และยอดฉัตรหมายถึงพระรัตนตรัย ผู้รู้ท้องถิ่น (ขท-5) ยังเสริมว่า ลวดลายแต่ละชนิดสะท้อนคติธรรม เช่น “ดอกบัว” สื่อถึงความบริสุทธิ์ของจิต และ “ครุฑจับนาค” หมายถึงการต่อสู้ระหว่างกิเลสและธรรม

รูปทรงและสัดส่วน ลักษณะระฆังคว่ำเป็นการนำเอารูปแบบจากลังกามาดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศและวัสดุท้องถิ่น สัดส่วนของเจดีย์สะท้อนหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องไตรภูมิและการเดินทางสู่นิพพาน องค์ประกอบหลัก ฐานเจดีย์รูปแปดเหลี่ยมสะท้อนอริยมรรคมีองค์แปด ตัวระฆัง แสดงถึงการครอบคลุมของพระธรรม ยอดฉัตร สื่อถึงพระรัตนตรัยและสถานะทางศาสนา ลวดลายและการประดับ วดลายบนเจดีย์ออกเป็นหลายประเภท โดยระบุว่า “ลวดลายแต่ละชนิดมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมพุทธศาสนา

3. บทบาทของเจดีย์ในการเผยแพร่และรักษาพระพุทธศาสนาในภาคใต้

จากการศึกษาพบว่า พระบรมธาตุเจดีย์มีบทบาทสำคัญยิ่งในฐานะศูนย์กลางศาสนา และวัฒนธรรมของภาคใต้มาโดยตลอด ทั้งในด้านการศึกษา การประกอบพิธีกรรม และการเผยแพร่ธรรมะ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารซึ่งเป็นที่ตั้งของเจดีย์เป็นสำนักเรียนพระปริยัติธรรม และเป็นแหล่งรวมพระสงฆ์ผู้ทรงศีลาจารวัตร เป็นสถานที่ประกอบศาสนพิธีสำคัญของรัฐและประชาชน เช่น งานแห่ผ้าขึ้นธาตุ ซึ่งกลายเป็นสัญลักษณ์ของความศรัทธาและความร่วมมือของชุมชน นอกจากนี้ เจดีย์ยังทำหน้าที่เป็น “สื่อกลางทางจิตวิญญาณ” ที่ช่วยคงไว้ซึ่งความต่อเนื่องของพระพุทธศาสนาในพื้นที่ภาคใต้ ศูนย์กลางการศึกษาพระธรรม วัดพระมหาธาตุทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระไตรปิฎกและการฝึกอบรมพระสงฆ์ตั้งแต่สมัยโบราณ จากการให้ข้อมูลของพระสงฆ์ (พส-3) ระบุว่า วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระธรรมมาตั้งแต่สมัยโบราณ และยังคงเป็นสถานที่อบรมพระภิกษุทั่วภาคใต้ ส่วนผู้นำชุมชน (ขท-2, ขท-4) ยืนยันว่า พิธีกรรมสำคัญ เช่น งานแห่ผ้าขึ้นธาตุ เป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงความศรัทธาของประชาชนกับวัด “การมีพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานทำให้วัดแห่งนี้กลายเป็นจุดหมายปลายทางของการแสวงบุญจากทั่วภาคใต้

ศูนย์กลางการศึกษาทำหน้าที่เป็น ศูนย์กลางการศึกษาพระไตรปิฎก และฝึกอบรมพระสงฆ์มาตั้งแต่สมัยโบราณ แสดงถึงสถานะทางวิชาการและศาสนูปถัมภ์ที่สูงส่ง

ศูนย์กลางการแสวงบุญ การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุทำให้วัดแห่งนี้กลายเป็น ศูนย์กลางศรัทธา และจุดหมายปลายทางของการแสวงบุญจากทั่วภาคใต้

เครือข่ายเผยแพร่เป็น จุดเริ่มต้น ของการส่งพระสงฆ์ไปเผยแพร่ธรรมในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคใต้ และเป็น ประตูก่อเชื่อมโยง ในการแลกเปลี่ยนทางวิชาการและการปฏิบัติกับศรีลังกาอย่างต่อเนื่อง

4. ความสำคัญทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของเจดีย์ต่อชุมชนท้องถิ่น

ผลการประเมินชี้ให้เห็นว่า พระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาและอัตลักษณ์ของชาวนครศรีธรรมราช เป็นสัญลักษณ์ของ “เมืองพระ” ที่หล่อหลอมความเป็นหนึ่งเดียวทางจิตใจของคนในชุมชน การบูชาพระบรมธาตุถูกสืบทอดเป็นประเพณีและวิถีชีวิต เช่น พิธีแห่ผ้าขึ้นธาตุ การบูชาพระธาตุตามวันเกิด และการสักการะเพื่อความเป็นสิริมงคล ซึ่งล้วนสะท้อนถึงพลังศรัทธา ความกตัญญู และการดำรงอยู่ของคติพุทธในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ พระบรมธาตุยังเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และมรดกวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงคนรุ่นใหม่กับรากเหง้าทางจิตวิญญาณของท้องถิ่น ข้อมูลจากผู้รู้ท้องถิ่น (ขท-1, ขท-6) ชี้ว่า พระบรมธาตุเจดีย์เป็น “หัวใจทางจิตวิญญาณของชาวนครฯ” การสักการะพระธาตุตามวันเกิดและพิธีบูชาเจดีย์สะท้อนอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน ขณะที่ผู้เชี่ยวชาญ (ศศ-5) มองว่า ความต่อเนื่องของศรัทธานี้ทำให้เจดีย์มิใช่เพียงโบราณสถาน แต่เป็น “ศูนย์กลางวัฒนธรรมและการเรียนรู้ของคนทุกวัย”

กล่าวโดยสรุป พระบรมธาตุเจดีย์มิได้เป็นเพียงโบราณสถาน แต่เป็น หลักฐานทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และศาสนาที่สำคัญยิ่ง ซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่หล่อเลี้ยงและกำหนดทิศทางของพุทธศาสนาเถรวาทในภาคใต้ของประเทศไทยอย่างยาวนาน

อภิปรายผล

ผลการวิจัยเรื่อง พุทธสถาปัตยกรรมพระมหาธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตทางประวัติศาสตร์ สังคม และศิลปวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคภาคใต้อย่างลึกซึ้ง พระบรมธาตุเจดีย์มิได้เป็นเพียงศาสนสถานที่ใช้ประกอบพิธีกรรม หากแต่เป็น “เอกสารทางประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมที่มีชีวิต” ที่บันทึกการเปลี่ยนแปลงทางศาสนา การเมือง และวัฒนธรรมของดินแดนนี้มาอย่างต่อเนื่อง (กรมศิลปากร, 2565; สำนักโบราณคดี, 2563)

1. การสะท้อนการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาผ่านสถาปัตยกรรม

ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการของพระบรมธาตุเจดีย์สามารถแบ่งได้เป็นสามระยะสำคัญ โดยแต่ละระยะสะท้อนอิทธิพลทางศาสนาและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของยุคสมัยนั้นอย่างชัดเจน ใน ระยะศรีวิชัย (พ.ศ. 1200–1700) การก่อสร้างเจดีย์องค์แรกมีจุดมุ่งหมายเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจากลังกา แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมระหว่างคาบสมุทรมลายูกับเกาะลังกา สถาปัตยกรรมในช่วงนี้ยังปรากฏอิทธิพลของพุทธศาสนามหายาน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของอาณาจักรศรีวิชัย แต่ขณะเดียวกันก็มีการผสมผสาน

ความเชื่อท้องถิ่น เช่น ความเชื่อเรื่องนาค เทพารักษ์ และภูมิคุ้มกันทางจิตวิญญาณ สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการหลอมรวมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นก่อนการรับพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์อย่างสมบูรณ์ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2550)

ระยานครศรีธรรมราช (พ.ศ. 1700–2000) เป็นช่วงที่พระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับการสถาปนาอย่างมั่นคง การมาของคณะสงฆ์จากลังกาเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ส่งผลต่อแนวคิดและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าการบูรณะและขยายองค์เจดีย์ในระยนี้มีใช้การสร้างใหม่ทั้งหมด แต่เป็น “การปฏิรูปทางสถาปัตยกรรม” เพื่อสื่อหลักธรรมของเถรวาทอย่างเป็นรูปธรรม (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505) การเปลี่ยนแปลงนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Smith (2018) ที่มองว่าสถาปัตยกรรมศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมและการยืนยันอำนาจทางศาสนาและการเมือง

ระยไทย (พ.ศ. 2000–ปัจจุบัน) โดยเฉพาะการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ การปรับปรุงเจดีย์ยังคงรักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิมของศิลปะลังกาไว้ ขณะเดียวกันก็เพิ่มเติมน้องประกอบใหม่ที่สะท้อนรสนิยมศิลปกรรมแบบไทย เช่น การประดับกระเบื้องเคลือบและลวดลายพุทธจักรวาล สะท้อนถึงความตระหนักในคุณค่าทางประวัติศาสตร์และความศรัทธาที่มีต่อพระบรมธาตุในฐานะ “สัญลักษณ์ของชาติ” และศูนย์กลางพุทธศาสนาในภาคใต้ (กรมศิลปากร, 2565)

2. ความหมายทางธรรมที่ฝังอยู่ในองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

การวิเคราะห์องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพบว่า พระบรมธาตุเจดีย์เป็นสถาปัตยกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อสารหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้อย่างลึกซึ้ง รูปทรงระฆังคว่ำและฐานแปดเหลี่ยมไม่ได้เป็นเพียงการเลียนแบบแบบแผนจากลังกา แต่เป็นการดัดแปลงให้สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่นและแนวคิดจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา

องค์ประกอบแต่ละส่วนของเจดีย์สะท้อนความหมายเชิงธรรม ตัวฐานแปดเหลี่ยมเปรียบดัง อริยมรรคมีองค์แปด ระฆังกลางหมายถึง พระธรรมจักร และยอดฉัตรสื่อถึง พระรัตนตรัย ทั้งหมดจึงเป็นแบบจำลองของจักรวาลที่แสดงเส้นทางการบรรลุธรรมจากโลกมนุษย์สู่นิพพาน (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2549) นอกจากนี้ ลวดลายประดับ เช่น เทพขุมทุม ดอกบัว และนาคเกี่ยว ล้วนมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมและปฏิจจสมุปบาท แสดงให้เห็นถึงความพิถีพิถันในการออกแบบ เพื่อให้สถาปัตยกรรมทำหน้าที่เป็น “สื่อการสอนธรรม” ที่ย้ำเตือนผู้แสวงบุญให้ระลึกถึงหนทางแห่งความหลุดพ้น

3. บทบาทของพระบรมธาตุเจดีย์ในฐานะศูนย์กลางทางสังคมและศาสนา

ผลการวิจัยยังเน้นย้ำว่าพระบรมธาตุเจดีย์และวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารมีบทบาทสำคัญในฐานะศูนย์กลางการศึกษาพระธรรมและกิจกรรมทางศาสนามาตั้งแต่สมัยโบราณ (กรมศิลปากร, 2565) การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุทำให้วัดแห่งนี้กลายเป็นจุดหมายปลายทางของการแสวงบุญและเป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชนภาคใต้ พิธีกรรมสำคัญ เช่น การ

แห่ผ้าขึ้นธาตุ มีบทบาทเชื่อมโยงผู้คนกับหลักธรรมและสร้างความเป็นหนึ่งเดียวทางจิตวิญญาณของชุมชน

ยิ่งไปกว่านั้น วัดพระมหาธาตุยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระธรรมและการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างไทยและลังกา โดยมีการส่งพระสงฆ์ไปศึกษาธรรมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในพื้นที่คาบสมุทรมลายู (สมศักดิ์ ปริกสุวรรณ, 2548) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพระบรมธาตุเจดีย์มิได้เพียงธำรงไว้ซึ่งมรดกทางสถาปัตยกรรม หากยังมีบทบาทในการกำหนดทิศทางและรักษาความมั่นคงของพระพุทธศาสนาเถรวาทในภูมิภาค

โดยสรุปผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็น “พุทธสถาปัตยกรรมแห่งสัจธรรม” ที่เชื่อมโยงโลกวัตถุกับโลกธรรมได้อย่างกลมกลืน ทั้งในแง่รูปทรงสัญลักษณ์ และบทบาททางสังคม สถาปัตยกรรมของเจดีย์จึงมิใช่เพียงสิ่งก่อสร้าง แต่เป็น “ภาษาทางศิลป์” ที่บอกเล่าแนวคิดจักรวาลทางพุทธศาสนา ถ่ายทอดหลักธรรม และสืบต่อจิตวิญญาณของชุมชนมายาวนานกว่าพันปี

องค์ความรู้ใหม่

ผลการศึกษาพบว่า ความสำเร็จในการปรับตัวทางวัฒนธรรมของพระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นกรณีตัวอย่างที่สำคัญของการจัดการความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมพหุนิยม โดยสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของวัฒนธรรมไทยที่สามารถรักษาอัตลักษณ์และความศรัทธาทางศาสนาไว้ได้ ขณะเดียวกันก็ปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไปกระบวนการปรับตัวดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพของสถาปัตยกรรมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการปรับตัวเชิงสัญลักษณ์และความหมายทางวัฒนธรรม เช่น การอนุรักษ์รูปแบบดั้งเดิมขององค์เจดีย์และลวดลายศิลปกรรมควบคู่กับการบูรณะโดยใช้เทคนิคสมัยใหม่ ตลอดจนการจัดกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงคนรุ่นใหม่กับชุมชนดั้งเดิม ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงการ “อยู่ร่วมอย่างสมดุลระหว่างอดีตและปัจจุบัน” ภายใต้กรอบคิดของวัฒนธรรมแบบพุทธ นอกจากนี้ ความต่อเนื่องของประเพณีที่ดำรงอยู่ควบคู่กับการปรับตัว ยังแสดงให้เห็นถึง ภูมิปัญญาในการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม ของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีได้เป็นการยึดติดกับรูปแบบเดิมอย่างตายตัว แต่เป็นการเลือกสรรองค์ประกอบที่มีคุณค่ามาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความต้องการของสังคมร่วมสมัย แนวทางนี้จึงเป็นตัวอย่างของการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมที่เน้น “ความยืดหยุ่นเชิงสร้างสรรค์” (creative resilience) ทำให้พระบรมธาตุเจดีย์มิใช่เพียงอนุสรณ์แห่งศรัทธาในอดีต แต่ยังเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม และการดำรงชีวิตทางวัฒนธรรมในปัจจุบันกล่าวโดยสรุป องค์ความรู้จากการศึกษาครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า การอนุรักษ์และการปรับตัวทางวัฒนธรรมมิได้เป็นกระบวนการที่ขัดแย้งกัน หากแต่เป็นกระบวนการที่เสริมกันอย่างเกื้อหนุน โดยการรักษาประเพณีควบคู่กับการปรับตัวอย่าง

เหมาะสมจะช่วยให้มรดกทางวัฒนธรรมดำรงอยู่อย่างมีชีวิต มีคุณค่าทางจิตวิญญาณ และความหมายต่อสังคมร่วมสมัยอย่างต่อเนื่อง

สรุป/ข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย การศึกษาอิทธิพลของศาสนาที่ส่งผลต่อพระบรมธาตุเจดีย์วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช สามารถสรุปได้ว่า พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าเจดีย์แห่งนี้ผ่านการพัฒนาใน 3 ระยะสำคัญ ได้แก่ ระยะเวลาขี้น การวางรากฐานภายใต้อิทธิพลมหายาน ระยะเวลานครศรีธรรมราช การปรับเปลี่ยนสู่เถรวาทจากลังกา ระยะเวลาไทย การบูรณปฏิสังขรณ์และการอนุรักษ์แต่ละระยะมีลักษณะเฉพาะที่สะท้อนบริบททางการเมือง สังคม และศาสนาในยุคหนึ่งๆ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม การผสมผสานของรูปแบบสถาปัตยกรรมจากหลายแหล่งทำให้เจดีย์แห่งนี้มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นและเป็นตัวแทนของศิลปกรรมภาคใต้ ลักษณะเด่น รูปทรงระฆังคว่ำที่ได้รับอิทธิพลจากลังกาฐานแปดเหลี่ยมที่สะท้อนหลักธรรมพุทธศาสนา ลวดลายประดับที่ผสมผสานศิลปะหลายยุคสมัย บทบาททางสังคมและศาสนา เจดีย์แห่งนี้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณและการเรียนรู้ที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาพระพุทธศาสนาในภาคใต้อย่างกว้างขวาง" มีข้อเสนอแนะดังนี้

1. การวิเคราะห์หลักฐานเชิงสถาปัตยกรรมและวัสดุอย่างลึกซึ้ง (Deep Architectural and Material Analysis) เช่น การศึกษาเปรียบเทียบเชิงสัณฐานวิทยา (Morphological Comparison): ควรมีการเปรียบเทียบลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ในแต่ละระยะ
2. การขยายขอบเขตการวิเคราะห์บทบาททางสังคมและศาสนา (Broadening Socioreligious Analysis) การศึกษาความหมายเชิงพิธีกรรม (Ritualistic Significance) อิทธิพลของนิกายศาสนา (มหายาน/เถรวาท) ส่งผลต่อรูปแบบและจุดมุ่งหมายของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบูชาพระบรมสารีริกธาตุอย่างไร
3. การใช้หลักฐานปฐมภูมิและมุมมองเชิงพื้นที่ (Utilizing Primary Sources and Spatial Perspective) การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ของเครือข่ายวัด ทำการวิเคราะห์การกระจายตัวของวัดที่ได้รับอิทธิพลจากวัดพระมหาธาตุฯ

เอกสารอ้างอิง

- ดำรงค์ เรืองประภา. (2548). ภาคใต้ในฐานะศูนย์กลางการค้าและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมโบราณ. นครศรีธรรมราช: สถาบันศิลปวัฒนธรรมภาคใต้.
- ประเสริฐ ณ นคร. (2552). พระบรมธาตุเจดีย์กับอิทธิพลทางศิลปกรรมในภาคใต้ของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- ปราณี วงศ์เทศ. (2549). ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย: การรับและการปรับอิทธิพลจากต่างประเทศ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มานิตย์ วลิลโถม. (2550). วิวัฒนาการของเจดีย์ในประเทศไทย: การผสมผสานระหว่าง มหายานและเถรวาท. กรุงเทพมหานคร: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.
- วิชัย ธรรมศิลป์. (2551). การปรับตัวทางวัฒนธรรมและศาสนาในสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วิชัย วงศ์ใหญ่. (2553). นครศรีธรรมราช: ศูนย์กลางทางศาสนาและการเมืองของภาคใต้. นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.
- วิมล ศรีสุข. (2549). การตีความเชิงสัญลักษณ์ในงานสถาปัตยกรรมโบราณภาคใต้. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมพงษ์ เกษตรสิน. (2550). การผสมผสานทางวัฒนธรรมในงานศิลปกรรมภาคใต้ของประเทศไทย. ปัตตานี: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- สุภัทร ดิษยวรรณ. (2551). เจดีย์กับบริบททางศาสนาและสังคม: การวิเคราะห์ในเชิงจิต วิญญาณ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2551). เส้นทางการค้าทางทะเลและการเผยแพร่วัฒนธรรมในคาบสมุทร ภาคใต้. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสนห์ จันท์เจริญ. (2547). การศึกษาพระบรมธาตุเจดีย์ในมิติทางศาสนาและวัฒนธรรม. นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.
- อนุชา ทองคำ. (2548). พระพุทธศาสนาในภาคใต้: การพัฒนาและความสัมพันธ์กับเครือข่าย พุทธศาสนาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Basic Books.
- Nithi, S. (1998). *Traditional Thai architecture: Form and identity*. Silpakorn University Press.
- Phira, K. (2013). *Art and cosmology in Thai temples*. River Books.
- Phongphit, S. (1994). *Thai cultural values and moral development*. Chulalongkorn University Press.
- Phra Dhammapitaka (P. Payutto). (1999). *Buddhadhamma (revised edition)*. Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- Rapoport, A. (1969). *House form and culture*. Prentice-Hall.
- Sthapitanonda, N., & Mertens, B. (2012). *Architecture of Thailand: A guide to traditional and contemporary forms*. Editions Didier Millet.